

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: O początkach prac nad nowym kodeksem postępowania cywilnego w Polsce Ludowej : program i założenia ideologiczne

Author: Anna Stawarska-Rippel

Citation style: Stawarska-Rippel Anna. (2013). O początkach prac nad nowym kodeksem postępowania cywilnego w Polsce Ludowej : program i założenia ideologiczne. "Z Dziejów Prawa" (T. 6 (2013), s. 215-232).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ANNA STAWARSKA-RIPPEL
Katowice

O początkach prac nad nowym kodeksem postępowania cywilnego w Polsce Ludowej: program i założenia ideologiczne

W Polsce, po przełomowym 1948 r., podobnie jak w pozostałych krajach demokracji ludowej, rozpoczęto proces obowiązkowej recepcji wzorców radzieckich. Zasadnicze zmiany w procedurze cywilnej tych państw przypadają zazwyczaj na początek lat pięćdziesiątych minionego wieku. Czechosłowacja, Węgry i Bułgaria miały już wówczas nowe kodeksy procedury cywilnej¹. Wyjątek stanowiły Rumunia i NRD². Obowiązujący w Rumunii kodeks postępowania cywilnego z 1865 r., wzorowany na francuskim kodeksie procedury cywilnej z 1806 r., przetrwał okres państwa ludowego³. W NRD do 1975 r. obowiązywał kodeks procedury cywilnej z 1877 r. po zasadniczych zmianach z 8 listopada 1933 r. Po drugiej wojnie światowej był on nowelizowany trzykrotnie: w latach 1952, 1956 i 1973⁴. Zasadnicze nowości w postępowaniu cywilnym w Polsce Ludowej o charakterze socjalistycznym pojawiły się w usta-

¹ E. Wengerek, in: *Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. 16: *Civil Procedure*. Chapt. 1: *Introduction — Policies, Trends and Ideas in Civil Procedure*. Eds. M. Cappelletti, B.G. Garth. Tübingen—Dordrecht—Boston—Lancaster 1988, s. 141—151.

² C. Tabęcki: *Dowody i dowodzenie według socjalistycznych procedur cywilnych*. „Nowe Prawo” 1955, nr 7—8, s. 18, 30.

³ E. Wengerek, in: *Encyclopedia of Comparative Law...*, s. 144. K.p.c. rumuński z 1865 r. zmieniany był w okresie państwa socjalistycznego w latach: 1948, 1950, 1952, 1957 i 1969.

⁴ Ibidem, s. 142.

wie z 20 lipca 1950 r.⁵, zmieniającej kodeks postępowania cywilnego z 1932 r. Wcześniej, w latach 1944—1950, wprowadzono wiele zmian prawa w zakresie postępowania cywilnego, które w ówczesnej literaturze przedmiotu scharakteryzowano jako zmiany techniczno-porządkowe oraz ogólnodemokratyczne⁶.

Już w czasie prac nad nowym, socjalistycznym kodeksem postępowania cywilnego Jerzy Jodłowski odniósł się do zmian wprowadzonych 20 lipca 1950 r.: „Zadanie to zrealizowane zostało stosunkowo późno. [...] Składało się na to zarówno niedostateczne jeszcze w pierwszym okresie wykrystalizowanie koncepcji nowego prawa cywilnego i błędne traktowanie go jako prawa prywatnego”⁷.

Pracami nad projektem zmian do obowiązującego k.p.c. z 1932 r., wprowadzonych następnie ustawą z 20 lipca 1950 r., zajmował się Departament Ustawodawczy Ministerstwa Sprawiedliwości. Wicedyrektorem Departamentu, a zarazem przewodniczącym Sekcji Prawa Cywilnego, był wtedy Seweryn Szer.

Na posiedzeniu Sekcji Prawa Cywilnego 5 grudnia 1949 r. ustalono, że materiały jej prac będą podstawą koncepcji etapowej reformy procesu cywilnego i konkretnych opracowań ustawodawczych w Ministerstwie Sprawiedliwości. W posiedzeniu wzięli udział: S. Szer (przewodniczący), Karol Cincio, Witold Czachórski, Jerzy Jodłowski, Józef Litwin, Jerzy Marowski, Zygmunt Opuszyński, Maurycy Grudziński i Leszek Lernell. Posiedzenie otworzył przewodniczący S. Szer, a słowo wstępne wygłosił L. Lernell, omawiając zadania Sekcji Prawa Cywilnego na tle ogólnych zadań Komisji Konsultacyjno-Naukowej. Wysunął jednocześnie propozycję utworzenia z grona członków Sekcji kilku komisji zajmujących się poszczególnymi zagadnieniami. S. Szer wnioskował, aby do komisji zajmującej się zagadnieniami procesu cywilnego weszli członkowie Sekcji zamieszkali w Warszawie. Podstawą dyskusji na posiedzeniu Sekcji 5 grudnia 1949 r. był referat S. Szera, dotyczący środków odwoławczych oraz instancji w procesie cywilnym⁸.

⁵ Dz.U. nr 38, poz. 349, tj. Dz.U. nr 43, poz. 394.

⁶ W. Berutowicz: *Charakter zmian prawa i postępowania cywilnego w Polsce Ludowej*. W: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego”. Seria A. Prawo. T. 3. Wrocław 1958, s. 207. Autor szczegółowo omawia wprowadzone w latach 1944—1950 zmiany prawa postępowania cywilnego. Ważne były zwłaszcza: dekret z 18 lipca 1945 r. — Kodeks postępowania niespornego; Ustawa z 27 kwietnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów postępowania cywilnego, prawa upadłościowego oraz przepisów wprowadzających prawo małżeńskie (Dz.U. nr 32, poz. 240), wprowadzająca laicyzację postępowania cywilnego przez zniesienie przysięgi i zastąpienie jej świecką formą przyrzeczenia mówienia prawdy oraz znosząca pochodne określenie właściwości miejscowej sądu kobiety zamężnej od miejsca zamieszkania męża; a także Ustawa z 27 czerwca 1950 r. o postępowaniu niespornym w sprawach rodzinnych oraz z zakresu kurateli (Dz.U. nr 34, poz. 310), wprowadzająca ograniczenie rozporządzalności stron oraz orzekanie na zasadzie prawdy obiektywnej.

⁷ J. Jodłowski: *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*. Warszawa 1961, s. 26—27.

⁸ AAN, MS, sygn. 2214, k. 128.

Zaprojektowane przez Sekcję zmiany do obowiązującego przedwojennego k.p.c. dotyczyły czterech obszarów zagadnień, a mianowicie: systemu środków odwoławczych, zasady prawdy materialnej oraz zasady dyspozycyjności i udziału prokuratora w postępowaniu cywilnym.

W zakresie środków odwoławczych S. Szer optował za przyjęciem radzieckiego wzorca: „Nie do utrzymania jest na obecnym etapie system trzyinstancyjny oraz charakter środków odwoławczych, przewidziany w obowiązującym k.p.c., wzorowany na ustawodawstwach burżuazyjnych, które miały na celu umożliwić kapitalistom jak największą swobodę w realizowaniu ich uprawnień bez jakiegokolwiek ingerencji państwa. Ustawodawstwo to jest i było wyrazem nieskrępowania również na odcinku sądowym uprawnień prywatnoprawnych burżuazji. Natomiast jest możliwe i konieczne oprzeć się na wzorach radzieckich, na wzorach prawa socjalistycznego uzupełnionego praktyką socjalistyczną, zahartowaną w walkach o utrwalenie sprawiedliwości i praworządności socjalistycznej”⁹.

Wątpliwości członków Sekcji dotyczyły charakteru drugiej instancji. Ścierały się dwie koncepcje. Pierwsza (koncepcja M. Grudzińskiego), według której druga instancja miała mieć charakter czystej (pełnej) apelacji, a Sąd Najwyższy wyjątkowo mógłby orzekać jako trzecia instancja nadzwyczajna. Za takim rozwiązaniem opowiedział się J. Litwin. Zgodnie z drugą koncepcją (J. Jodłowskiego), odwołanie od orzeczenia pierwszej instancji byłoby rozpatrywane przez drugą instancję, jako rewizyjną. Możliwość dopuszczenia nowych dowodów ograniczona byłaby jedynie do dowodów na piśmie i przesłuchania strony w przypadku, gdy w drugiej instancji nie orzekałby Sąd Najwyższy. Odstąpienie od czystej rewizji, zdaniem J. Jodłowskiego, było uzasadnione dążeniem do przyspieszenia wymiaru sprawiedliwości. Za takim rozwiązaniem opowiedzieli się: J. Narowski, Z. Opuszyński, K. Cincio, W. Czachórski¹⁰.

W uzasadnieniu do noweli przepisów o postępowaniu cywilnym odniesiono się wprost do wzorców radzieckich. Podnoszono, że kasacyjna *de facto* kontrola sądu drugiej instancji w żadnym razie nie jest mniej korzystna dla obywateli niż rozpatrywanie ponowne sprawy w drugiej instancji, ponieważ w razie uchylenia wyroku sąd pierwszej instancji rozpoznaje ponownie sprawę, kierując się już uzasadnieniem drugiej instancji. Zdaniem komisji, taka kontrola orzeczenia wydanego w pierwszej instancji miała wywierać dodatni wpływ wychowawczy i pouczający, jeżeli chodzi o praktykę sądów. W zakresie właściwości rzeczowej i funkcjonalnej sądów projekt również wzorował się na rozwiązaniach radzieckich. Jako regułę wprowadzono rozpatrywanie spraw przez jednolitą pierwszą instancję (sąd okręgowy), natomiast w drodze wyjątku dla oznaczonej katego-

⁹ S. Szer: *Uzasadnienie do noweli przepisów o postępowaniu cywilnym*. AAN, MS, sygn. 2214, k. 108—109.

¹⁰ Protokół z posiedzenia sekcji prawa cywilnego z dn. 5 grudnia 1949 r. AAN, MS, sygn. 2214, k. 132.

rii spraw, z uwagi na ich znaczenie społeczno-ekonomiczne, pierwszą instancją miał być sąd wojewódzki. Autorzy reformy podkreślali: „Po tej właśnie linii idzie ustawodawstwo radzieckie. W Związku Radzieckim obserwujemy — prostotę systemu, znakomita większość spraw podlega właściwości sądu ludowego (narodnomu sudu)”¹¹.

Według radzieckiego wzorca kodeksu postępowania cywilnego RSFSR z 1923 r., wyrok sądu pierwszej instancji podlegał zaskarżeniu (kasacji). Radziecka kasacja przypominała raczej rewizję niemiecką albo zwykłą apelację funkcjonującą w wielu krajach¹². Skargę kasacyjną można było wnieść jedynie w przypadku nieprawidłowego zastosowania lub obrazy obowiązujących ustaw, w szczególności art. 4 kodeksu, ustanawiającego obowiązek dla sądu stosowania ogólnych zasad ustawodawstwa radzieckiego i ogólnej polityki rządu robotniczo-chłopskiego, bądź jawnej sprzeczności wyroku z faktycznymi okolicznościami sprawy ustalonymi przez sąd pierwszej instancji¹³. Sąd kasacyjny mógł utrzymać zaskarżony wyrok albo uznać, że zaskarżone orzeczenie sądu jest wadliwe i wówczas mógł uchylić wyrok w całości lub w części oraz zwrócić sprawę do rozpatrzenia sądowi niższej instancji w takim samym albo zmienionym składzie sędziowskim. Mógł zaniechać postępowania, gdy powód nie miał prawa do złożenia skargi lub sprawa nie podlegała jurysdykcji sądowej. Ostatnią możliwością była zmiana wyroku w przypadku, gdy sąd odnalazł błąd w zastosowaniu prawa lub skutek niezgodności ustaleń faktycznych z wydanym wyrokiem i gdy zmiana wyroku nie wymagała przeprowadzenia dodatkowego postępowania dowodowego¹⁴.

Zmiany wprowadzone ustawą z 20 lipca 1950 r. w zakresie systemu środków odwoławczych były w istocie kodyfikacją *ex novo*¹⁵. Podstawowym środkiem odwoławczym była rewizja o charakterze mieszanym, kasacyjno-rewizyjnym z pierwiastkiem apelacyjnym. Jako instancja kontrolująco-nadzorcza z ograni-

¹¹ AAN, MS, sygn. 2214, k. 110.

¹² R. Clark, G. Ginsburgs, R.S. Clark, F.J.M. Feldbrugge, S. Pomorski: *International and National Law in Russia and Eastern Europe: Essays in Honor of George Ginsburgs*. Netherlands 2001, s. 31—32.

¹³ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923). „Собрание Указонений РСФСР” 1923, № 46—47, poz. 478, art. 237—238. Zob. też: F. Szenwic: *Kodeks procesowy cywilny R.S.F.S.R.* „Palestra” 1925, s. 619; D.W. Chenoweth: *Soviet Civil Procedure. History and Analysis*. Philadelphia 1977, 26; A. Stawarska-Rippel: *O pierwszym radzieckim kodeksie procedury cywilnej. Postępowanie cywilne od dekretów o sędzie do początków rekodyfikacji radzieckiego prawa*. W: *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga 2*. Red. M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, W. Organiściak, K. Kuźmicz. Białystok—Katowice 2010, s. 362—363.

¹⁴ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 246. Zob. też: F. Szenwic: *Kodeks procesowy cywilny...*, s. 620; D.W. Chenoweth: *Soviet Civil Procedure...*, s. 26; A. Stawarska-Rippel: *O pierwszym radzieckim kodeksie procedury cywilnej...*, s. 363.

¹⁵ B. Bładowski: *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym*. Warszawa 2008, s. 18.

czoną możliwością rozstrzygania reformatoryjnego służyła represyjnemu przeciwdziałaniu wadom orzeczeń sądowych¹⁶.

Uzasadnieniem likwidacji systemu trójinstancyjnego było między innymi przyspieszenie postępowania, jednak już w czasie prac Komisji Kodyfikacyjnej powołanej w 1956 r. pojawiła się tendencja do powrotu do systemu trójinstancyjnego. Uważano, że system dwuinstancyjny prowadzi w rzeczywistości do ciągłego uchylania wyroków i tym samym do trzech, a nawet czterech instancji: „Spory w ramach Komisji Kodyfikacyjnej były tak silne, że doszło do zwołania zgromadzenia ogólnego Komisji Kodyfikacyjnej i dopiero na zgromadzeniu ogólnym, po generalnej batalii, zwyciężył system dwuinstancyjny”¹⁷.

Nowy środek nadzwyczajny w postaci rewizji nadzwyczajnej, który wprowadzono ustawą z 20 lipca 1950 r., wzorowany był na radzieckiej instytucji uchylenia prawomocnego orzeczenia w trybie nadzoru na skutek protestu prokuratora lub przewodniczącego sądu.

Podstawą uchylenia orzeczenia w trybie radzieckiego nadzoru było szczególnie istotne naruszenie obowiązujących ustaw albo jawne pogwałcenie interesów państwa robotniczo-chłopskiego. Prawo złożenia protestu względem prawomocnych orzeczeń do Sądu Najwyższego mieli początkowo Prokurator Republiki oraz prokuratorzy gubernialni za pośrednictwem Prokuratora Republiki¹⁸. Nowelizacją radzieckiego k.p.c. z 1923 r., przeprowadzoną ustawą z 20 listopada 1929 r., i w związku z ustawą o ustroju sądów ZSRR przyznano prawo złożenia takiego protestu również ludowemu komisarzowi sprawiedliwości i przewodniczącemu Sądowi Najwyższemu Republiki. Osobom uprawnionym do złożenia protestu przysługiwało prawo wstrzymania wykonania orzeczenia aż do zakończenia postępowania nadzorczego¹⁹.

Ten instrument w postaci protestu prokuratora dawał możliwość wykorzystania administracji do „odkrywania naruszeń” prawa, które mogły stawać na przeszkodzie realizacji polityki radzieckiego reżimu. Władze radzieckie nie miały zaufania do sądów. W celu nadzoru nad działalnością sądów zapewniono tym samym możliwość zażądania przez władzę wykonawczą zmiany lub uchylenia wyroku zapadłego w instancji kasacyjnej²⁰.

¹⁶ Ibidem, s. 19.

¹⁷ Z. Resich: *Środki odwoławcze w kodeksie postępowania cywilnego*. W: *Księga pamiątkowa ku czci Kamila Stefki*. Przewod. kom. red. J. Jodłowski. Warszawa—Wrocław 1967, s. 272.

¹⁸ F. Szenwic: *Kodeks procesowy cywilny...*, s. 678.

¹⁹ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 254.

²⁰ G.G. Morgan: *The „Proposal” of the Soviet Procurator — a Means for Rectifying Administrative Illegalities*. „International & Comparative Law Quarterly” [London] 1960, vol. 9, no. 2, s. 207. W literaturze źródłowej podkreślono, że utworzenie związkowej prokuratury stanowiło środek dla zapewnienia realizacji spraw kluczowych z punktu widzenia radzieckich władz, w szczególności zgodnego z intencją ówczesnego ustawodawcy stosowania rozporządzeń Centralnego Komitetu Wykonawczego i Rady Komisarzy Ludowych z 25 czerwca 1932 r.

Uchylenie prawomocnego orzeczenia w trybie radzieckiego nadzoru wskutek protestu uprawnionych organów, podobnie jak polska rewizja nadzwyczajna, nie służyło stronom i umożliwiało państwu manipulowanie prawomocnymi orzeczeniami sądowymi²¹.

Kolejnym zagadnieniem w toku przygotowania projektu zmian wprowadzonych następnie ustawą z 20 lipca 1950 r. była zasada prawdy materialnej w procesie cywilnym. Projekt wzorował się w tym zakresie na rozwiązaniach radzieckich, w szczególności na art. 5, 76 i 118 k.p.c. RSFSR z 1923 r.²²

Również zasada dyspozycyjności uległa w projekcie zasadniczemu zawężeniu: „W radzieckim ustroju socjalistycznym uprawnienia wynikające z zasady dyspozytywności mogą być wykorzystane przez podmiot prawa zgodnie z interesami socjalizmu, w przeciwnym przypadku państwo ingeruje w stosunki cywilne i kieruje te stosunki zgodnie z interesami socjalizmu”²³. Wzorcem nowych rozwiązań były art. 179 i 245 kodeksu postępowania cywilnego RSFSR z 1923 r.²⁴

Ustawa z 20 lipca 1950 r. utrzymała zasadniczo zasadę, że sąd nie ma prawa wyrokować co do rzeczy, która nie była przedmiotem żądania, ani

o rewolucyjnej praworządności oraz Rozporządzenia z 7 sierpnia 1932 r. o ochronie społecznej własności. Zob. K.P. Gorszenin: *Radziecka prokuratura*. Warszawa 1950, s. 44; B. Rozensztat: *Organizacja sądownictwa w Rosji Sowieckiej*. „Palestra” 1926, s. 420.

²¹ B. Bładowski: *Środki odwoławcze w postępowaniu cywilnym...*, s. 20.

²² *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 5: „Sąd zobowiązany jest wszelkimi środkami dążyć do wyjaśnienia rzeczywistych praw i wzajemnych stosunków zainteresowanych, dlatego nie ogranicza się do przedstawionych wyjaśnień i materiałów, powinien dążyć przez zadawanie pytań stronom i sprzyjać wyjaśnieniu istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy okoliczności i potwierdzenia ich dowodami, udzielania zwracającym się do sądu robotnikom aktywnej pomocy w zabezpieczeniu ich praw i ustawowych interesów tak, by brak wiedzy prawniczej, nieporadność i podobne okoliczności nie mogły być wykorzystane na ich szkodę. Sąd wyjaśnia zwracającym się do niego stronom ich procesowe prawa i niezbędne formalności, uprzedza o następstwach związanych z procesowym działaniem albo jego zaniechaniem; art. 76: Pozew powinien zawierać: a) dokładne imię i nazwisko powoda oraz przedstawicieli, jeśli występują, b) dokładne imię i nazwisko pozwanego, c) dokładny adres zamieszkania lub miejsce pracy [powoda i pozwanego], d) przedstawienie faktów i wskazanie dowodów potwierdzających skargę, e) roszczenie powoda z określeniem jego wartości; art. 118: Każda ze stron powinna udowodnić te okoliczności, na które się powołuje, tak na poparcie swoich żądań, jak i zarzutów. Dowody przedstawiają strony, a także mogą być zbierane z inicjatywy sądu. Jeśli dowody są niewystarczające, to sąd może zażądać od stron przedstawienia dodatkowych dowodów”.

²³ AAN 1950, sygn. 2214, k. 114.

²⁴ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 179: „Jeżeli rozmiar żądań powodowych nie jest oparty na uprzednim porozumieniu stron lub nie jest ustalony w ustawie (wexel, umowa, taryfy itp.), sąd, wydając wyrok w sprawie, w zależności od wyjaśnionych w przewodzie okoliczności, może wyjść poza granice zgłoszonych przez powoda żądań; art. 245: Sąd wyższej instancji, rozpatrując skargę kasacyjną, nie jest związany wskazanymi w niej powodami i zobowiązany jest w każdym przypadku rozpatrzyć sprawę z własnej inicjatywy w trybie rewizyjnym, zarówno w części zaskarżonej, jak i niezaskarżonej, jak również w stosunku do stron, które nie wniosły skargi”.

zasądzać ponad żądanie. Jednocześnie jednak stanowiła o wyjątkach od tej zasady, a mianowicie gdy powodem był Skarb Państwa lub inny podmiot podlegający państwowemu arbitrażowi gospodarczemu, a wysokość roszczeń nie została określona umową lub przepisami szczególnymi, oraz gdy przedmiot powództwa były roszczenia alimentacyjne, ze stosunku pracy lub o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym. Tym samym została określona grupa „roszczeń uprzywilejowanych”: „Jeżeli chodzi o rozstrzygnięcia projektu, to wzorując się na powyższych założeniach socjalistycznego prawa radzieckiego, ze względu jednak na toczącą się u nas i na płaszczyźnie obrotu cywilnego walkę klasową, ogranicza zasadę dyspozycyjności zwiększonymi uprawnieniami sądu pod kątem widzenia ochrony pewnych podmiotów i pewnych spraw z uwagi na interes Państwa Ludowego i świata pracy”²⁵. Jeżeli stroną skarżącą była jednostka gospodarki uspołecznionej, to wyrok sądu pierwszej instancji nie uprawomocniał się w żadnej części, ponieważ sąd rewizyjny mógł z urzędu wykroczyć poza granice wniosków rewizyjnych²⁶.

W piśmiennictwie prawniczym podnoszono jednak niebezpieczeństwa wynikające z przełamania zasady *ne eat iudex ultra petita partium*: „Instytucja wykraczania poza granicę żądania jest śmiała i trudna. U nas zdecydowaliśmy się na to, choć zdajemy sobie sprawę, że to w praktyce będzie budziło różne wątpliwości. Problem granic, w jakich się sprawę rozstrzyga, ma kolosalne znaczenie dla praworządności. Z nim wiąże się kwestia zawisłości procesowej i *res iudicata*, kwestia, w jakim zakresie w ogóle sprawę się prowadzi i w jakim zakresie sprawa została osądzona. To są kwestie porządku publicznego i dlatego posiadają istotne znaczenie”²⁷. Warto zauważyć, że radzieckie regulacje dopuszczały możliwość wyrokowania niezależnie od żądania stron tylko w postępowaniu rewizyjnym.

W zakresie czynności dyspozycyjnych stron przyjęto rozwiązanie wzorowane częściowo na art. 2 kodeksu postępowania cywilnego RSFSR z 1923 r.²⁸ Skuteczność cofnięcia pozwu, zrzeczenia się lub ograniczenia roszczenia uzależniona była od zgody sądu w czterech przypadkach: roszczeń ze stosunków pracy, alimentacyjnych i o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym oraz praw niemajątkowych.

²⁵ *Uzasadnienie do noweli przepisów o postępowaniu cywilnym* (1950). AAN, MS, 2214, k. 118.

²⁶ Z. Resich: *Środki odwoławcze w kodeksie postępowania cywilnego...*, s. 277.

²⁷ *Ibidem*, s. 277.

²⁸ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 2, zd. 3 i 4: „Strona może w każdym stanie sprawy zmienić podstawy pozwu, zwiększyć lub zmniejszyć swe żądania objęte powództwem. Przyjęcie zrzeczenia się stron z przysługujących im praw do sądowej ochrony zależy od sądu, przy czym uznanie przez sąd takiego zrzeczenia pozbawia stronę prawa występowania z pozwem opartym na tych samych podstawach”.

Ograniczenie dyspozycyjności i rozszerzenie zasady oficjalności w postępowaniu cywilnym wyrażały się w szerokich uprawnieniach prokuratora. W uzasadnieniu do projektu ustawy z 20 lipca 1950 r. cytowano radzieckiego autora: „Przeciwieństwa między publicznym i prywatnym interesem, niechęć *bourgeois* do mieszania się nawet przedstawicieli swego państwa w tajemnice rodzinne, handlowe, przedsiębiorstw itp. sprawia, że burżuazja ogranicza władzę prokuratora. Jeżeli idzie natomiast o pracujących, to oni w żadnym razie nie mogą oczekiwać ochrony swych praw i interesów ze strony burżuazyjnej prokuratury”²⁹. W zakresie uprawnień prokuratora w polskim postępowaniu cywilnym wzorowano się zwłaszcza na art. 2 kodeksu postępowania cywilnego RSFSR z 1923 r.³⁰

Uchwała Prezydium Rządu z 27 września 1950 r. w sprawie opracowania nowych kodeksów Polski Ludowej — karnego i cywilnego³¹, poleciła podjęcie prac nad nimi Ministerstwu Sprawiedliwości, przy szerokim udziale pracowników wymiaru sprawiedliwości i nauki. W uchwale uznano opracowanie projektów kodyfikacji za sprawę pilną i konieczną, co miało nastąpić do 1 września 1951 r.³² Krótki, niespełna roczny termin określony w uchwale sprawiał, że w zasadzie zrealizowanie tego zadania było niemożliwe.

Prace nad nowym kodeksem postępowania cywilnego rozpoczęto pod koniec 1951 r. 16 października 1951 r. S. Szer przedłożył Dyrektorowi Departamentu Ustawodawczego L. Lernellowi wstępne wytyczne do reformy procesu cywilnego i plan prac w zakresie tej reformy oraz projekt zarządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie powołania Komisji Reformy Procesu Cywilnego przy Departamencie Ustawodawczym Ministerstwa Sprawiedliwości³³.

Komisję powołano zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 17 października 1951 r. Do Komisji w charakterze członków weszli: jako stały wiceprzewodniczący — Seweryn Szer, Witold Świącicki (prezes Izby Cywilnej SN), Maurycy Grudziński (SSN), Jerzy Jodłowski (profesor UW oraz SSN), Albert Meszorer (wiceprokurator Prokuratury Generalnej) i Czesław Tabęcki (SSW). W skład Komisji weszli również: dyrektor Biura Prac Ustawodawczych Prezydium Rady Ministrów Jan Winiarz (sekretarz Komisji), dyrektor Urzędu Zastępstwa Prawnego przy Prezesie Rady Ministrów Witold Bendetson, dyrektor Departamentu Prawnego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego Zbi-

²⁹ Uzasadnienie do noweli przepisów o postępowaniu cywilnym (1950). AAN, MS, sygn. 2214, k. 118—119.

³⁰ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 2, zd. 2: „Prokurator ma prawo zarówno rozpocząć sprawę, jak i wstąpić do sprawy w każdym stadium procesu, jeżeli według jego zdania wymaga tego ochrona interesów państwa oraz mas pracujących”.

³¹ „Monitor Polski” A-106, poz. 1339.

³² Ibidem. Zob. też W. Czachórski: *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*. „Studia Prawnicze” 1970, z. 26—27, s. 11.

³³ AAN, MS, 1213, k. 2.

gniew Rzepka oraz Michał Szuldenfrei — dyrektor Biura Prawnego Urzędu Rady Ministrów³⁴.

Pierwszy plan prac w zakresie reformy procesu cywilnego i opracowania kodeksu postępowania cywilnego obejmował okres od 15 października 1951 r. do 15 sierpnia 1952 r. Regulacje przyszłego kodeksu postępowania cywilnego miały być oparte na socjalistycznych zasadach, a bezpośredni wzorzec miał stanowić czechosłowacki kodeks postępowania cywilnego z 1950 r.³⁵

Nowy, socjalistyczny kodeks postępowania cywilnego w Europie Środkowo-Wschodniej (poza ZSRR) najwcześniej uchwalono właśnie w Czechosłowacji (25 października 1950 r.)³⁶. Tego samego dnia uchwalono również czechosłowacki kodeks cywilny³⁷, nieco wcześniej zaś, bo 7 grudnia 1949 r. — kodeks rodzinny³⁸. Czechosłowackie kodeksy: karny materialny³⁹ i karny procesowy⁴⁰, uchwalono 12 lipca 1950 r. Tempo prac nad nowym, socjalistycznym prawem w Czechosłowacji było imponujące zwłaszcza, że stała się ona częścią bloku radzieckiego dopiero w 1948 r.⁴¹

Czechosłowacki kodeks postępowania cywilnego zawierał regulacje mające realizować zasadę prawdy obiektywnej w jej socjalistycznym ujęciu⁴², uznaną w ówczesnym piśmiennictwie prawniczym za najdonioślejszą z zasad socjalistycznej procedury cywilnej⁴³. W celu „wzmocnienia praworządności socjali-

³⁴ *Projekt kodeksu postępowania cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Warszawa 1955, s. 3; A. Lityński: *O kodyfikacji procedury cywilnej w Polsce Ludowej*. W: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedykowane Prof. Stanisławowi Grodzkiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. Red. J. Malec, W. Uruszcak. Kraków 2001, s. 541.

³⁵ AAN 2213 (1952), k. 3.

³⁶ *Zákon o řízení ve věcech občanskoprávních (občanský soudní řád)*. Sbírka zákonů ČR, č. 142/1950.

³⁷ *Občanský zákoník*. Sbírka zákonů ČR, č. 141/1950.

³⁸ *Zákon o právu rodinném*. Sbírka zákonů ČR, č. 265/1949.

³⁹ *Trestní zákon*. Sbírka zákonů ČR, č. 86/1950.

⁴⁰ *Trestní zákon správní*. Sbírka zákonů ČR, č. 88/1950.

⁴¹ O socjalistycznej kodyfikacji w Czechosłowacji w latach 1948—1950 zob. P. Fiedorczyk: *Czechosłowacka droga do kodyfikacji prawa rodzinnego (1919—1949)*. W: *Państwo, prawo, społeczeństwo w dziejach Europy Środkowej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Ciągwie w siedemdziesięciolecie urodzin*. Red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak. Katowice—Kraków 2009, s. 187—189.

⁴² § 1 (2): „W realizacji tych zadań sąd postępuje bez zbędnych formalności. Dba wszechstronnie o to, by określić rzeczywisty stan rzeczy, a sprawiedliwym orzecznictwem wzmacnia praworządność socjalistyczną i wychowuje obywateli do wypełniania obowiązków obywatelskich”. § 88 (2): „Sąd powołuje dowody z własnej inicjatywy, niezależnie od inicjatywy stron, jeśli są one istotne dla rozstrzygnięcia” [tłum. — A.S.-R.].

⁴³ E. Wengerek, in: *Encyclopedia of Comparative Law...*, s. 142; Idem: *Demokratyzacja procesu cywilnego w Polsce Ludowej*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1975, z. 1, s. 38, 43; C. Tabęcki: *Dowody i dowodzenie...*, s. 18; Z. Resich: *Poznanie prawdy w procesie cywilnym*. Warszawa 1958, s. 19; Idem: *Na marginesie wytycznych Sądu Najwyż-*

stycznej” sąd miał obowiązek wszechstronnego wyjaśnienia faktycznych okoliczności sprawy, uzupełniony możliwością dopuszczenia z urzędu dowodów niepowołanych przez strony. Podobnie stanowił węgierski kodeks procedury cywilnej z 1952 r.⁴⁴, a także bułgarski kodeks procedury cywilnej z 8 lutego 1952 r.⁴⁵

Według czechosłowackiej procedury cywilnej z 1950 r., prokurator mógł przystąpić do postępowania na każdym jego etapie i korzystać ze wszystkich uprawnień stron, jeżeli jego zdaniem wymagał tego interes państwa albo ludu pracującego. Sąd zawiadamiał prokuratora, który przystąpił do postępowania, o każdej rozprawie, tak jak innych uczestników postępowania, i miał obowiązek dostarczenia mu wszystkich dokumentów, które przekazywano stronom⁴⁶.

Czechosłowacka procedura cywilna radykalnie ograniczała zasadę dyspozycyjności, uzależniając skuteczność cofnięcia pozwu lub zrzeczenia się roszczenia od obligatoryjnej zgody sądu w każdej sprawie⁴⁷.

Plan prac w zakresie opracowania nowego polskiego kodeksu postępowania cywilnego obejmował na wstępie (do grudnia 1951 r.): opracowanie wytycznych przyszłego projektu, przygotowanie i rozesłanie ankiety do sądów i katedr procesu cywilnego, zgromadzenie orzecznictwa Sądu Najwyższego i piśmiennictwa prawniczego, dotyczące znowelizowanego k.p.c., oraz zlecenie przekładu

szego do art. 236 k.p.c. „Nowe Prawo” 1954, nr 5—6, s. 28; J. Jodłowski: *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego*. „Nowe Prawo” 1951, nr 6, s. 5; M. Waligórski: *Gwarancje wykrycia prawdy w procesie cywilnym*. „Państwo i Prawo” [dalej: PiP] 1953, z. 8—9, s. 266—267; W. Siedlecki: *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*. PiP 1953, z. 7, s. 63; Idem: *Zasada kontradiktoryjna a zasada śledcza w polskim procesie cywilnym*. PiP 1953, z. 2, s. 241.

⁴⁴ *Törvény a polgári perrendtartásról 1952. évi III. „§ 1. Celem tej ustawy jest zapewnienie w postępowaniu sądowym rozstrzygania na podstawie prawdy materialnej sporów związanych z osobistymi i majątkowymi prawami obywateli, jak również sporów związanych z majątkowymi sprawami państwa i innych osób prawnych. § 3 (1): Do zadań sądu należy dążenie do ujawnienia prawdy materialnej. W tym celu z urzędu przedsięwzima środki do tego, aby strony prawidłowo wykorzystały swe prawa procesowe, i aby wypełniały przepisane im obowiązki procesowe. Sąd obowiązany jest udzielać stronom niezbędnych informacji i pouczać je o ich prawach i obowiązkach. (2) Sąd z urzędu troszczy się o gruntowne, a zarazem szybkie rozpoznanie spraw; § 164: Fakty sporne winna, z reguły, udowodnić strona, której interes wymaga, aby sąd przyjął je za prawdziwe. Niezależnie od tego sąd może z urzędu dopuścić dowód uznany przezeń za celowy”*. Polskie tłumaczenie węgierskiego kodeksu postępowania cywilnego, AAN, MS, sygn. 2227, k. 1 i k. 64.

⁴⁵ Art. 4: „Sąd orzeka wyłącznie na podstawie prawa. Sąd aktywnie uczestniczy w pełnym wyjaśnieniu i ujawnianiu praw i wzajemnych relacji między stronami. Sąd pomaga stronom w wykonywaniu wymaganych prawem działań, aby zapobiec szkodom w zakresie ich interesów spowodowanych nieznajomością prawa, analfabetyzmem lub innymi przyczynami”; art. 129: „Sąd może z urzędu powoływać dowody, jak również prowadzić dochodzenie w zakresie tych dowodów, które już zostały zebrane i przedstawione” [tłum. — A.S.-R.]. „Известия” Бр. 12 от 8.02.1952 r.

⁴⁶ *Zákon o řízení ve věcech občanskoprávních (občanský soudní řád) (1950), § 6.*

⁴⁷ *Ibidem*, § 74 i 76.

czechosłowackiego k.p.c. z 1950 r., a także powołanie Komisji Reformy Procesu Cywilnego, ukonstytuowanie i uchwalenie przez nią wewnętrznego podziału pracy. Wstępne tezy reformy procesu cywilnego miały być następnie zaakceptowane na plenum Komisji⁴⁸. Od stycznia 1951 r. planowano opracowanie też szczegółowych oraz samego projektu, który miał być przesłany wraz z projektem przepisów wprowadzających k.p.c. do Prezydium Rządu najpóźniej we wrześniu 1952 r.

Wytyczne dotyczące przyszłego projektu zostały opracowane jako „zasadnicze kierunki i zakres problematyki reformy procesu cywilnego”⁴⁹. Według nich, reforma postępowania cywilnego, za wzorem kodeksu postępowania cywilnego RSFRR, powinna była zapewnić przede wszystkim zniesienie odrębności postępowania spornego i niespornego⁵⁰.

Ustawodawca radziecki konsekwentnie odrzucił koncepcję objęcia postępowania szczególnego odrębnym aktem prawnym⁵¹. Postępowanie niesporne (nieprocesowe), zwane w kodeksie procedury cywilnej z 1923 r. szczególnym postępowaniem (*особые производства*), obejmowało sprawy z zakresu: rozporządzenia majątkiem pozostawionym przez zmarłego, polubownych zapisów i postanowień, depozytu sądowego (przed zmianą z 25 lipca 1927 r.), wydania nakazu sądowego z mocy aktów — dodania do aktów klauzuli egzekucyjnej (przed zmianą z 9 lipca 1928 r.), rozwiązania małżeństwa (przed zmianą z 17 marca 1927 r.)⁵², zwolnienia od służby wojskowej z przyczyn religijnych, skarg na czynności notarialne oraz stwierdzenia przywrócenia praw z utraczonych dokumentów na okaziciela (wezwanie do wykonania)⁵³.

Reforma polskiego procesu cywilnego miała również dostosować przepisy o postępowaniu egzekucyjnym do założeń nowej gospodarki. Przepisy postępowania upadłościowego z 24 października 1934 r. i prawa o postępowaniu układowym miały zostać zniesione i zastąpione przepisami o niewypłacalności osób fizycznych i osób prawnych niebędących organizacjami socjalistycznymi, tudzież o niewypłacalności organizacji spółdzielczych.

⁴⁸ AAN, MS, sygn. 2213, k. 5—6.

⁴⁹ AAN, MS, sygn. 2213, k. 3—4.

⁵⁰ Zob. A. Lityński: *Spór o postępowanie niesporne (1945—1964)*. W: „Miscellanea Historico-Iuridica”. T. 1. Red. A. Lityński, P. Fiedorczyk. Białystok 2003, s. 53 i nast.

⁵¹ K. Korzan: *Postępowanie nieprocesowe w systemie postępowania cywilnego (cz. 1)*. „Rejent” 2004, nr 8, s. 25.

⁵² W związku z wejściem w życie nowego kodeksu rodzinnego z 19 listopada 1926 r., który wyeliminował sądowy tryb rozwiązania małżeństwa, ustanawiając, jako jedyny możliwy, administracyjny. „Собрание Указаний РСФСР” 1926, № 82, poz. 611. O prawie małżeńskim w Rosji radzieckiej i ZSRR zob. też: A. Lityński: *Związek małżeński w Związku Radzieckim. Wybrane zagadnienia*. W: „Miscellanea Iuridica”. T. 1. Red. A. Lityński. Tychy 2002, s. 78 i nast.; Idem: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 2010, s. 247—268.

⁵³ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 191—234.

Zamierzono wprowadzić dalsze ograniczenie zasady dyspozycyjności, w szczególności uzależnić od decyzji sądu przyjęcie zrzeczenia się strony odnośnie do służących jej praw w każdej sprawie.

W zakresie unormowania rewizji zamierzano wprowadzić generalną zasadę, że sąd rewizyjny nie jest związany przytoczonymi w środku odwoławczym podstawami i jednocześnie zobowiązany jest rozpoznać sprawę z własnej inicjatywy w trybie rewizyjnym zarówno odnośnie do zaskarżonej, jak i niezaskarżonej części wyroku, a także w stosunku do stron, które wyroku nie zaskarżyły. W związku z „wielką wagą” rewizji instytucję sprzeciwu od wyroku zaocznego uznano za zbędną i przeżytek.

Ponadto dalszemu wzmoczeniu miała podlegać zasada śledcza w postępowaniu cywilnym. Warto zauważyć, że radziecka procedura cywilna nie wprowadzała obowiązku urzędowej działalności sądu w dziedzinie wykrywania faktów, lecz jedynie przewidywała obowiązek współdziałania sądu ze stronami w celu wyjaśnienia okoliczności sprawy⁵⁴. Podnosił tę kwestię K. Stefko w dyskusji nad projektem polskiego k.p.c.⁵⁵ Jeśli chodzi o zasadę dyspozycyjności, to zasadnicze nowości w radzieckim postępowaniu cywilnym, polegające na daleko idącym i niespotykanym dotąd ograniczeniu tej zasady, pojawiły się dopiero w *Zasadach ustawodawstwa* w zakresie postępowania w sprawach cywilnych z 8 grudnia 1961 r.⁵⁶ i następnie w kodeksie procedury cywilnej RSFRR z 11 czerwca 1964 r.⁵⁷ Wtedy po raz pierwszy w postępowaniu cywilnym wystąpiła generalna reguła, że sąd nie jest związany granicami pozwu⁵⁸. Sąd nie był związany żądaniem zawartym w pozwie i mógł wyjść poza granice roszczenia, jeśli było to uzasadnione chronionym prawnie interesem pań-

⁵⁴ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР* (1923), art. 5: „Суд обязан jest wszelкими средствами дążyć do выяснения реальных прав и взаимных отношений заинтересованных, dlatego nie ogranicza się do przedstawionych wyjaśnień i materiałów, powinien дążyć przez задавание pytań stronom i sprzyjać выяснению istotных dla rozstrzyгnięcia sprawy okoliczностей i potwierdzenia их доводами, udzielania zwracającym się do sądu robotnikom aktywnej pomocy w zabezpieczeniu их прав и уставовых интересов tak, by brak wiedzy prawniczej, nieporadność i podobne okoliczności nie mogły być wykorzystane na их szkodę. Sąd wyjaśnia zwracającym się do niego stronom их процесовые права i niezbędные формальности, uprzedza o następstwach związanych z процесовым działaniem albo jego zaniechaniem”.

⁵⁵ AAN, MS, sygn. 2220, k. 31.

⁵⁶ *Об утверждении Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 8 декабря 1961 года*. „Ведомости Верховного Совета СССР” 1961, № 50, poz. 525. Zob. też: *Soviet Civil Legislation and Procedure. Official Texts and Commentaries*. Prev. Y. Sdobnikov. Moskva [b.d.w.].

⁵⁷ *Гражданский процессуальный кодекс РСФСР от 11 июня 1964 г.* „Ведомости Верховного Совета РСФСР” 1964, № 24, poz. 407. Zob. też: *The Civil Code and the Code of Civil Procedure of the RSFSR 1964*. Translated by A.K.R. Kiralfy. Leyden 1966; *Советский гражданский процесс*. Ред. М.А. Гурвича. Москва 1967.

⁵⁸ Art. 195 k.p.c. RSFRR z 1964 r.; Art. 37 ustawy *Об утверждении Основ гражданского судопроизводства...*

stwowej instytucji, przedsiębiorstwa, kołchozów oraz społecznych organizacji albo obywateli⁵⁹.

Zasadniczym kierunkiem podjętej w 1951 r. w Polsce Ludowej reformy procesu cywilnego było powielenie radzieckiego wzorca, a nawet jego rozszerzenie, zgodnie z ówczesną doktryną radziecką.

Założenia ideologiczne kodyfikacji postępowania cywilnego przygotował J. Winiarz⁶⁰. Były one w istocie jedynie rozwinięciem nakreślonych wcześniej „zasadniczych kierunków reformy procesu cywilnego”. Ustawa z dn. 20 lipca 1950 r., zmieniająca kodeks postępowania cywilnego z 1932 r., została w tych założeniach uznana za akt o przełomowym znaczeniu. Wyznaczała jednak „nowe drogi procesu cywilnego”⁶¹. Zdaniem referenta, ustawa z 20 lipca 1950 r. była wyrazem „zaostrej się walki klasowej, która zarysowała się w dziedzinie orzecznictwa cywilnego” i mogła uczynić zadość jedynie najpilniejszym potrzebom praktyki. Nowela ta stanowiła jedynie reformę etapową, na podstawie której ma być zbudowany konsekwentnie nowy system postępowania cywilnego. Uzasadnieniem podjęcia gruntownej reformy postępowania cywilnego były przygotowane już projekty Konstytucji Polski Ludowej i kodeksu cywilnego Polski Ludowej.

W pracach Komisji, zgodnie z założeniami ideologicznymi reformy, doniosłe znaczenie miał mieć kodeks postępowania cywilnego RSFR z 1923 r. W rzeczywistości kodeks procedury cywilnej RSFR z 1923 r. był krytykowany w ZSR już pod koniec lat trzydziestych. Wejście w życie konstytucji stalinowskiej z 1936 r. i nowego prawa o ustroju sądów z 16 sierpnia 1938 r. pogłębiło rozbieżności między regulacjami tych aktów a przepisami kodeksu procedury cywilnej z 1923 r.⁶² Przepisy k.p.c. RSFR z 1923 r. postrzegano

⁵⁹ W regulacjach polskich funkcjonowała ogólna reguła, wedle której sąd był związany granicami powództwa, jednak ta reguła doznawała ograniczeń w wymienionych w ustawie przypadkach: w ustawie z 20 lipca 1950 r. zmieniającej k.p.c. z 1930 r. (Dz.U. nr 38, poz. 349): „93) dotychczasowy przepis art. 312 staje się § 1 tego artykułu. Ponadto w artykule tym dodaje się § 2 w brzmieniu: Przepisu paragrafu poprzedzającego nie stosuje się: 1) gdy powodem jest Skarb Państwa lub inny podmiot podlegający państwowemu arbitrażowi gospodarczemu, a wysokość roszczeń nie została określona umową lub przepisami szczególnymi, oraz 2) gdy przedmiotem powództwa są roszczenia alimentacyjne, ze stosunku pracy lub o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym”. W art. 321 k.p.c. z 1964 r. (Dz.U. nr 43, poz. 296): „§ 1. Sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie. § 2. Przepisu paragrafu poprzedzającego nie stosuje się, gdy powodem jest jednostka gospodarki uspołecznionej, jak również w sprawach o roszczenia alimentacyjne i o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym. W takich sprawach sąd orzeka o roszczeniach, jakie wynikają z faktów przytoczonych przez powoda także wówczas, gdy roszczenie nie było objęte żądaniem lub gdy było w nim zgłoszone w rozmiarze mniejszym niż usprawiedliwiony wynikiem postępowania”.

⁶⁰ AAN, MS, sygn. 2213, k. 10–16.

⁶¹ J. Jodłowski: *Nowe drogi polskiego procesu cywilnego...*, s. 5.

⁶² D.W. Chenoweth: *Soviet Civile Procedure...*, s. 31–33.

jako anachroniczne i zawierające jeszcze regulacje zapożyczone z burżuazyjnego ustawodawstwa⁶³. Wiele przepisów zostało uznanych za zdezaktualizowane, między innymi przepisy dotyczące postępowania niespornego. Prawo postępowania cywilnego było również marginalizowane wskutek działalności państwowego arbitrażu, który w rozstrzyganiu sporów między jednostkami państwowej gospodarki nie stosował regulacji kodeksu procedury cywilnej, lecz kierował się dekretami i rozporządzeniami centralnych i lokalnych władz oraz zasadami polityki gospodarczej ZSRR⁶⁴.

Według założeń ideologicznych reformy przedstawionych przez J. Winiarza, „stosunki procesowe wypełnia nowa treść, dla których zmienną jest zgodność uzasadnionych interesów jednostki z interesem kolektywu”⁶⁵. W związku z tym referent nie znajdował uzasadnienia dla reguły, że szeroko pojęta zasada oficjalności i zasada śledcza miałyby pozostać nadal ograniczone do zakresu niektórych spraw (niespornych).

W kwestii dyspozycyjności materialnej referent był zdania, że skoro sąd ma zapewnić pełną ochronę praw strony, to nowe rozstrzygnięcia powinny zmierzać w kierunku dalszego ograniczenia dyspozycyjności za wzorem radzieckiego kodeksu postępowania cywilnego. Należało również sprecyzować uprawnienia prokuratora w procesie cywilnym. Jego zdaniem, pojęcie „wszelkie powództwa” nie mogło znaleźć konsekwentnego zastosowania np. w dziedzinie stosunków małżeńskich zarówno ze względów ideologicznych, jak i czysto osobistego charakteru praw przysługujących małżonkom (sprawy rozwodowe). Utrzymanie instytucji wyroku zaocznego uznano za niesłuszne zarówno ze względów ideologicznych, jak i z punktu widzenia ekonomii procesowej: „Wyrok zaoczny w swej klasycznej postaci opiera się na domniemaniu prawdziwości faktów przytoczonych w pozwie i ostrzem swym skierowany jest przeciwko klasom ekonomicznie słabszym i wyzyskiwanym”⁶⁶.

W ramach prac Komisji Kodyfikacyjnej powołanej w 1956 r. toczyła się szeroka dyskusja na temat wyroku zaocznego i czy w ogóle instytucję wyroku zaocznego należy utrzymać. Przeciwnicy tej instytucji podnosili, że radzieckie postępowanie cywilne jej nie przewiduje. Poza tym, instytucja wyroku zaocz-

⁶³ W.E. Butler: *Soviet Law*. London 1983, s. 292. Inaczej na temat kodeksów stanowionych w okresie NEP-u wypowiadał się N.W. Krylenko w 1923 r.: „Wielu z tych, którzy nie znają różnicy między formą a treścią, ciągle powtarza, że cały ten szalony potok twórczości legislacyjnej został wywołany wyłącznie przez NEP, że NEP nadszedł i nie może istnieć bez aktów prawnych, które się wówczas pojawiły. Niektórzy poszli nawet dalej, twierdząc, że NEP nadszedł, nie jako nowa polityka ekonomiczna, ale jako Europa Zachodnia”. Cyt. za: J.N. Hazard: *Settling Disputes in Soviet Society. The Formative Years of Legal Institutions*. New York 1978, s. 485.

⁶⁴ *Постановление ЦИК СССР N 5, СНК СССР N 298 от 03.05.1931 Положение о Государственном Арбитраже*. „Собрание Законов СССР” 1931, № 26, poz. 203.

⁶⁵ J. Winiarz, AAN, MS, sygn. 2213, k. 11.

⁶⁶ *Ibidem*, k. 14.

nego postrzegana była jako sprzeczna z zasadą prawdy obiektywnej. W celu ochrony interesu państwa ludowego i „panującej” w nim własności społecznej, zachowując ostatecznie instytucję wyroku zaocznego, zamieszczono regulację, zgodnie z którą wyrok ten nie mógł być wydany bez postępowania dowodowego, gdy stroną pozwaną była jednostka gospodarki uspołecznionej⁶⁷.

W zakresie unormowania rewizji uznano za ideologicznie słuszne wzorowanie się w pełni na radzieckiej kasacji (rewizji), ze względu na zagwarantowanie pełnej realizacji postulatu „otoczenia ochroną przez sąd praw i interesów instytucji, organizacji społecznych i jednostek gospodarki uspołecznionej oraz zagwarantowania przez ludowy porządek prawny osobistych i majątkowych praw obywateli”⁶⁸.

W założeniach ideologicznych kodyfikacji postępowania cywilnego podniesiono również konieczność zniesienia dyspozycji art. 18 ustawy z 29 grudnia 1951 r. *o zmianie przepisów postępowania w sprawach cywilnych i prawa o ustroju sądów powszechnych*⁶⁹. Zdaniem referenta, wprowadzenie dyspozycji tego artykułu do kodeksu postępowania cywilnego spowodowałoby przewrót zasad, na których opiera się rewizja⁷⁰.

Do września 1952 r., czyli do czasu przewidzianego na złożenie do Prezydium Rządu projektu nowego, socjalistycznego kodeksu postępowania cywilnego, udało się zaprojektować jedynie jego ogólną część. Prace zatem kontynuowano. Pierwszy projekt nowego kodeksu postępowania cywilnego przygotowano ostatecznie w 1955 r. Niweczył on w rzeczywistości dorobek nauki polskiej w zakresie postępowania cywilnego. Rozwiązania projektu zostały poddane krytyce: „nad ujęciem projektu zaciążyły mocno tendencje minionego okresu, w którym dla rozstrzygnięcia wszystkich społecznych trudności istniały gotowe abstrakcyjne dogmaty, a w praktyce życia państwowego i społecznego chciano wymusić zmianę lub unicestwienie obiektywnych prawidłowości przy pomocy środków administracyjnych”⁷¹. Kwestionowano w szczególności: zasadność zniesienia wyroku zaocznego, nadmierne rozszerzenie kontroli sądowej nad czynnościami stron i utrzymanie zbyt szerokich uprawnień prokuratora:

⁶⁷ Z. Resich: *Środki odwoławcze...*, s. 274.

⁶⁸ J. Winiarz, AAN, MS, sygn. 2213, k. 15. Por. art. 2 ustawy z 20 lipca 1950 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych. Dz.U. nr 38, poz. 347.

⁶⁹ Dz.U. nr 1, poz. 5, art. 18: „W okresie do dnia 31 grudnia 1953 r. strona może w drugiej instancji powoływać nowe fakty i dowody, chyba że mogła je powołać już w pierwszej instancji. Sąd rewizyjny, jeżeli uzna te fakty i dowody za mające istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, uchyli zaskarżone orzeczenie i odeśle sprawę sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania. Jednakże w przypadku uznania roszczeń, przyznania faktów lub powołania dowodów z dokumentu dopiero przed sądem rewizyjnym, sąd ten dokonuje samodzielnie ustaleń i rozstrzyga sprawę ostatecznie, jeżeli nie zachodzi potrzeba przeprowadzenia dalszego postępowania dowodowego”.

⁷⁰ J. Winiarz, AAN, MS, sygn. 2213, k. 16.

⁷¹ W. Berutowicz: *Charakter zmian prawa postępowania cywilnego...*, s. 208.

„Uprawnienia prokuratora w projekcie w stosunku do stanu istniejącego zostały jeszcze rozszerzone, a już obecnie — słaba zresztą — praktyka wykazuje tendencje ze strony prokuratury do wykorzystywania uprawnień w sposób budzący wątpliwości (wytaczanie powództw o rozwód przeciwko obu małżonkom, wnoszenie rewizji od orzeczeń, które uprawomocniły się już w stosunku do uczestników postępowania)”⁷². W zakresie dopuszczenia ingerencji prokuratora w dziedzinę stosunków osobistych obywateli projekt wyprzedzał wszystkie państwa demokracji ludowej⁷³, a nawet sam Związek Radziecki: „Wniesienie powództwa o rozwód przez prokuratora wydaje się sprzeczne z obowiązującą w prawie socjalistycznym zasadą wolności rozvodu oraz zasadniczą tendencją do utrzymania małżeństwa”⁷⁴. W prawie radzieckim prokurator mógł wnieść powództwo w każdej sprawie cywilnej (art. 2 radzieckiego k.p.c. z 1923 r.), przy czym do spraw cywilnych nie zaliczano spraw ze stosunków rodzinnych. Powództwo o rozwód mogło być wniesione tylko przez jednego z małżonków⁷⁵.

Sprawa kodyfikacji procedury cywilnej, a przede wszystkim jej założeń, odżyła na nowo po zwrocie politycznym w 1956 r.

⁷² Ibidem, s. 208—209.

⁷³ K. Stefko: *Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym*. Warszawa 1956, s. 49—50.

⁷⁴ W. Siedlecki: *Glosa do orzeczenia S.N. z dn. 29.11.1954. (II C. 1370/53)*. PiP 1956, nr 11, s. 918. Zob. też A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991...*, s. 265—268.

⁷⁵ „[...] указ от 8 июля 1944 года об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «мать-героиня» и учреждении ордена «материнская слава» и медали «медаль материнства». „Вестник ВС СССР” 1945, № 15.: art. 23—24; W. Siedlecki: *Glosa do orzeczenia S.N. z dn. 29.11.1954...*, s. 919.

Anna Stawarska-Rippel

Von den Anfängen der Arbeit an der neuen Zivilprozessordnung in der Volksrepublik Polen: Programm und ideologische Grundsätze

Zusammenfassung

Grundlegende und den sozialistischen Charakter aufweisende Novellen in der Zivilprozessordnung der Volksrepublik Polen erschienen in dem Änderungsgesetz vom 20. Juli 1950, mit dem die Zivilprozessordnung vom Jahr 1932 geändert wurde. Die Änderungen der Vorkriegszivilprozessordnung betrafen vier Themenbereiche: Berufungsmittel, Prinzip der materiellen Wahrheit, Prinzip der Disposition und die Mitwirkung des Staatsanwalts beim Zivilverfahren. In der Begründung der Novelle (1950) zu Bestimmungen der Zivilprozessordnung nahm man sich direkt sowjetische Muster zum Vorbild.

Die Arbeit an der neuen Zivilprozessordnung begann Ende 1951. Die Regelungen sollten sich auf sozialistische Grundlagen stützen und als Vorbild sollte die 1950 verabschiedete tsche-

choslowakische Zivilprozessordnung dienen. Bis September 1952, als der Entwurf von der neuen, sozialistischen Zivilprozessordnung dem Regierungspräsidium erstattet werden sollte, war lediglich sein allgemeiner Teil fertig. Das erste Projekt erschien schließlich im Jahre 1955. In Wirklichkeit machte es das bisherige Erbe der polnischen Wissenschaft im Bereich des Zivilverfahrens zunichte. Die einzelnen Bestimmungen des Projektes wurden einer scharfen Kritik unterzogen und auf das Thema der Zivilverfahrenskodifizierung wurde nach dem politischen Umbruch im Jahre 1956 wieder zurückgekommen.

Anna Stawarska-Rippel

On the beginning of works on a new code of civil proceedings in People's Republic programme and ideological assumptions

Summary

Basic novelties in the civil proceeding in the Polish People's Republic of a socialist nature appeared in the act from 20 July 1950 changing the code of the civil proceeding from 1932. Changes of the pre-war code of the civil proceeding (1932) concerned four areas of issues: the system of appeal means, the rule of the material truth and the rule of prosecutor's availability and participation in the civil proceeding. In justification to the amendment of the regulations on the civil proceeding (1950) the Russian models were directly referred to.

The works on a new code of the civil proceeding started at the end of 1951. Regulations of the future code of the civil proceeding were to be based on socialist rules while a direct model was to be a Czech-Slovak code of the civil proceeding from 1950. It was until September 1952, namely the time allotted to the submission of a new socialist code of the civil proceeding to the Presidium of the Government that just its general part was designed. The first project of a new code of the civil proceeding was finally prepared in 1955. In fact, it thwarted the achievements of the Polish science within the scope of the civil proceeding. The project solutions underwent criticism and codification of the civil procedure, above all, its assumptions, revived again after a political turn in 1956.